

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Dweilen met de kraan open.' De stichting Nederlands Onderwijs in Indonesië, 1950-1961

Meijer, Hans

Citation

Meijer, H. (2006). Dweilen met de kraan open.' De stichting Nederlands Onderwijs in Indonesië, 1950-1961. *Leidschrift : Van Verovering Tot Onafhankelijkheid*, 21 (September), 109-135. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72854>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72854>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

'Dweilen met de kraan open.' De Stichting Nederlands Onderwijs in Indonesië, 1950-1961

Hans Meijer

In het Indische maandblad *Moesson* is de plaatsing van privé-kiejkjes uit de oude doos een vast gegeven. Niet alleen foto's uit de *tempo doeloe*-tijd worden in deze rubriek opgenomen. Geregeld verschijnen er ook klassenfoto's uit het Indonesië van de jaren vijftig op de daarvoor aangewezen pagina met toelichting van de inzender. Intrigerend is daarbij de naam die soms genoemd wordt als verantwoordelijke onderwijsinstelling: de Stichting Nederlands Onderwijs (SNO) in Indonesië. Deze vermelding roept vraagtekens op omdat deze organisatie niet bestond in de koloniale tijd en het bij nader inzien ook niet vanzelfsprekend is dat het Nederlandse onderwijs na de soevereiniteitsoverdracht in het nieuwe Indonesië gecontinueerd werd. Dit artikel beoogt hier meer helderheid over te verschaffen. Hoe verging het het Nederlandstalige onderwijs na de soevereiniteitsoverdracht, wat was de SNO voor een organisatie en vooral wat beoogde zij?

Het decor waartegen en de context waarbinnen deze vragen gesteld worden is het post-koloniale Indonesië in het eerste decennium na de formele onafhankelijkheid eind 1949. De voormalige kolonie was nog steeds in de ban van de revolutie en haar idealen. De vrijheidsstrijd die gaande was sinds 17 augustus 1945, werd verondersteld nog niet te zijn voltooid. 100 Procent *merdeka* was daarbij het parool van president Soekarno. Nederland werd op alle mogelijke terreinen de wacht aangezegd en duidelijk gemaakt dat het niet meer de dienst uitmaakte in de archipel. Niet alleen in politiek opzicht diende Indonesië geheel vrij te zijn, ook in cultureel, economisch en psychologisch opzicht wenste het Aziatische land zich geheel te bevrijden van zijn koloniale erfenis. Dat het voormalige moederland van deze ontmanteling van alles wat maar Nederlands was niet gediend was, moge duidelijk zijn. Het druiste in tegen de geest van de gemaakte afspraken tijdens de Ronde Tafel Conferentie. Waar Nederland droomde over hechte vriendschapsbanden met zijn 'broederland', ervoer Indonesië deze echter als knellend. Het land wenste zijn eigen weg te vinden zonder enige bemoeienis van de voormalige kolonisator. De tegengestelde behoeften aan innig contact resulteerden al snel in wederzijdse verwijten en verwijdering. Een radicale breuk volgde tenslotte, waarbij het Nieuw-Guineageschil als katalysator fungeerde. Het eindresultaat van de revolutionaire maalstroom

Leidschrift, jaargang 21, nummer 2, september 2006

was dat toen in augustus 1962 Nieuw-Guinea als laatste vaderlandse bezit in de Oost aan Indonesië werd afgestaan er in de archipel nog maar weinig resteerde van de eens zo prominente Nederlandse aanwezigheid. Cultureel was aan de Nederlandse invloed geheel een einde gemaakt, terwijl op economisch terrein de Nederlandse dominantie eveneens compleet was beëindigd. Ook fysiek was de Nederlandse presentie nagenoeg verdwenen. Verbleven eind 1949 nog bijna 250.000 Nederlanders in Indonesië, waarvan ruim 70.000 import-Nederlanders (*totoks* of blijvers geheten) en 170.000 Indo-Europeanen van gemengd Europees-Aziatische afkomst (ook wel blijvers genoemd), medio 1960 waren er nog maar een paar duizend van over, het merendeel Indische ouden van dagen. De rest van de Nederlands-Indische gemeenschap was vertrokken naar Nederland.¹

De overkomst van overzeese Nederlanders was overigens een moeizame aangelegenheid. Werd de blanke expats niets in de weg gelegd bij hun rentree, de gekleurde Indische Nederlanders werden daarentegen weinig enthousiast ontvangen in patria. De regering wenste deze categorie in Indonesië gewortelden die qua leefmilieu en mentaliteit als oosters werden bestempeld, blijvend in Indonesië te zien. Zij werden verondersteld niet te kunnen aarden in Nederland. Bovendien deed hun komst een aanslag op de toch al krappe woningmarkt en dreigde door hen de werkeloosheid weer toe te nemen. Kortom, zij kostten de staat alleen maar geld. De boot afhouden was het devies. Uiteindelijk heeft Nederland de Indo-Europeanen toch tegen kunnen houden omdat in de loop van de jaren vijftig vanwege de escalatie van het geruzie met Indonesië om Nieuw-Guinea het leefklimaat dusdanig verslechterde, dat een voortgezet verblijf in de archipel onverantwoord was. Iedere in de ex-kolonie woonachtige overzeese Nederlandse staatsburger mocht, ongeacht zijn achtergrond en huidskleur, overkomen.

Over het Nederlandse beleid inzake de Indo-Europese problematiek en het daaraan gekoppelde repatriëringsvraagstuk is inmiddels veel geschreven en behoeft hier geen nadere uitwijding.² Wat in alle studies

¹ H. Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1962* (Utrecht 1994); idem, *In Indië geworteld. De twintigste eeuw. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2004).

² A. Rijsdijk, *Repatriëring en opvang van Indische Nederlanders: departementaal beleid 1945-1958* (Amsterdam 1985); voorts J.E. Ellemers en R.E.F. Vaillant, *Indische Nederlanders en gerepatriëerden* (Muiderberg 1985); C. Gielen en M. Hommerson, *De boot afgehouden? Het Nederlandse beleid ten aanzien van de repatriëring van Indische Nederlanders op Rijksvoorschotbasis, 1949-1959* (scriptie universiteit Nijmegen 1985); J. Schuster, *Poortwachters. Het debat over immigratie in*

omtrent de (r)emigratie van de Indische Nederlanders minder duidelijk is, is welke rol het overzeese Nederlands onderwijs bij dit alles heeft gespeeld. Het belang van Nederlandse educatie in Indonesië als beleidsinstrument inzake het Indische migrantenvraagstuk is tot dusver nagenoeg geheel over het hoofd gezien. In dit artikel zal aan de hand van de SNO worden aangetoond dat het wel en wee van het Nederlandstalige onderwijs overzee vanaf 1950 een van de kernelementen vormde van het Indo-Europese c.q. repatriëringsbeleid van de Nederlandse regering, en het falen daarvan nauw verbonden is met het dramatische verloop van de Nederlands-Indonesische betrekkingen in algemene zin.

Kind van de rekening

Nadat er op 27 december 1949 een einde kwam aan de Nederlandse heerschappij over Indonesië was de algemene veronderstelling dat de Indo-Europeanen daar ook nadien als 'landskinderen' in overgrote meerderheid zouden blijven in de verwachting dat een hechte vriendschap zou worden opgebouwd met het Indonesische broederland. De praktijk was zoals gesteld echter anders. Onverwerkte emoties en tegengestelde politieke belangen verstoorde deze wensdroom ruw. Soekarno had daar sterk de hand in. Mede door zijn toedoen kreeg een alsmaar radicaliserend nationalisme de Indonesische samenleving in haar greep. Het oude moederland werd de zondebok voor alles wat niet naar wens ging. En er ging nogal wat mis. Om de door politieke verdeeldheid en economische malaise groeiende interne chaos te beteugelen en de fragiele natie-staat voor uiteenvallen te behoeden hamerde Soekarno continue op het aambeeld van nationale eenheid. Daarbij fungeerde Nieuw-Guinea als voornaamste bindmiddel.³ In toenemende mate richtte de Indonesische frustratie over de tegenvallende gang van zaken zich daarbij op de Nederlandse gemeenschap. Vooral de Indo-Europeanen als meest kwetsbare groep moesten het ontgelden. Voorheen behorend tot de bevoorrechte Nederlandse groep, wist men zich nu buitenlander in eigen land en nauwelijks nog geaccepteerd. Men werd in toenemende mate gediscrimineerd en ervoer continue een latente bedreiging, wat een zware wissel trok op het gemoed. Steeds vaker

het naoorlogse Groot-Brittannië en Nederland (Amsterdam 1999); Wim Willems, *De uittocht uit Indië 1945-1995. De geschiedenis van Indische Nederlanders* (Amsterdam 2001).

³ Meijer, *Den Haag-Djakarta*, passim.

gepasseerd bij het vergeven van banen, waren werkloosheid, maatschappelijk afglijden en uiteindelijke verpaupering het gevolg.

De zorgen om het dagelijkse bestaan en sombere toekomstperspectieven maakten dat zij die het zich konden veroorloven, het land verlieten. Omdat Nieuw-Guinea geen reële optie bleek om een nieuw bestaan op te bouwen⁴, restte maar een andere uitwijkmogelijkheid: Holland. De impuls tot vertrek werd nog eens vergroot door een toenemend gevoel van isolement en vervreemding als gevolg van de Indonesische haast om ook de Indonesische samenleving vergaand te dekoloniseren. Het onderwijs was daarbij een van de speerpunten van deze culturele transformatie- c.q. nationalisatiedrang. Al in de zomer van 1949 hadden Indonesische leiders te kennen gegeven dat in de toekomst alleen scholen met Indonesisch als voertaal nog zouden worden gefinancierd door de overheid.⁵ In maart 1950 concretiseerde het kabinet-Hatta (december 1949-augustus 1950) dit voornemen. Alle gouvernementsscholen zouden per 1 augustus Indonesische staatsscholen worden, waar een op Indonesische leest geschoeid vakkenpakket zou worden geïntroduceerd.⁶

De aangekondigde liquidatie – ‘sloop’ in Nederlandse terminologie – van het Nederlands onderwijs deed de Nederlanders – blank en bruin - de schrik om het hart slaan, temeer omdat de autoriteiten op Oost-Java het Nederlands op de middelbare scholen al in april van het lesrooster schraptten.⁷ ‘Wij zien hier dagelijks de dingen afbreken die de Nederlandse cultuur en wetenschap met zoveel moeite en opofferingen (...) heeft gesticht. Om te beginnen de Nederlandse taal en het onderwijs’, zo vertolkte een Nederlands weekblad in Indonesië de angstige gevoelens. Het Nederlandse onderwijs in Indonesië leek ten dode opgeschreven.⁸ De Nederlandse consul in Medan, Commissaris H.W.J. Sonius rapporteerde somber aan zijn baas in Djakarta, ambassadeur (Hoge Commissaris) H.M. Hirschfeld: ‘Mij is ter ore gekomen dat de Nederlandse gemeenschap ter oostkust van Sumatra in ernstige mate verontrust is door eventueel in de

⁴ Meijer, *In Indië geworteld*, passim.

⁵ *Keesings Historisch Archief* 1949, 8238 en 8250-8252.

⁶ Abuh Hanifah, *Tales of a revolution* (Sydney 1972), 333; zie *Onze Stem*, het orgaan van het Indo-Europees Verbond (IEV), 30 april 1950, 5. Zie voorts interview met de secretaris-generaal van Onderwijs Hadi in *de Volkskrant*, 31 juli 1950.

⁷ *NIBEG-orgaan*, 22 februari 1952, 26 en idem, 25 juli 1952, 109.

⁸ *Neerlandia*, februari 1950, 7; zie ook *De School*, 16 april 1950, 105-107.

naaste toekomst ontbreken van de mogelijkheid tot het ontvangen hier van goed onderwijs voor Nederlandse kinderen'.⁹

Ondertussen vond een exodus plaats. Nog voor de feitelijke bewindsoverdracht vertrokken al duizenden Nederlanders het land vanwege de politiek labiele situatie en omdat men voor zich geen toekomst meer weggelegd zag in de archipel. Een tweede *bersiap* werd verwacht. Deze uitstroom nam alleen maar toe naarmate de leefomstandigheden moeilijker werden door economische malaise en de genoemde *indonesianisasi* van de Indonesische samenleving. De aanstaande ontmanteling van het Nederlandse onderwijs vormde de spreekwoordelijke druppel om te gaan.¹⁰ Onder de repatrianten – tot augustus 1950 waren dat er al 30.000 – bevond zich bovendien menig leerkracht. Het gevolg was dat een enkele kleinere gouvernementsschool door het voortijdige vertrek van de onderwijsstaf haar deuren zelfs nog tijdens het lopende schooljaar 1949-1950 moest sluiten, wat de drang tot vertrek van nog meer Nederlanders versterkte en zo een kettigmigratie bewerkstelligde.

Onder de eerste remigranten waren niet alleen import-Nederlanders. Ook honderden Indo-Europeanen namen begin 1950 al de boot. Voor hen gold Nederlands onderwijs voor hun kinderen evenzeer als eerste levensbehoefte, sterker nog: het was van oudsher een gebiedende eis geweest. Alleen door Hollandse educatie had men in de laatkoloniale tijd de Indonesiër – zij het ter nauwernood – voor weten te blijven.¹¹ De Indo voorzag nu de rekening betaald te krijgen voor zijn minachtende houding tegenover de inlander, de concurrentiestrijd in het nieuwe Indonesië te zullen verliezen en uiteindelijk ten onder te gaan in een Indonesische zee. Aldus restte maar een keuze: weggaan.

Het mag duidelijk zijn dat het besluit tot vertrek de meeste leden van de Indische gemeenschap zwaar viel. Wat pleitte tegen vertrek waren emotionele overwegingen: men voelde zich verbonden met het land waar

⁹ Sonius aan Hirschfeld, 1 maart 1950. Archief Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), collectie F.J.T. Rutten, dossier Nederlands onderwijs in Indonesië, zie ook Meijer, *In Indië geworteld*, 304-305.

¹⁰ Meijer, *In Indië geworteld*, 324, zie ook: R. de Kam, *De noot in de notekraker. De sociaal-economische positie van Nederlanders in Bandung, Makassar en Medan in de periode 1950-1957* (scriptie universiteit Utrecht 1991), 68. Illustratief is ook het interview met mw. C.A. Douwes Dekker-Kolling. Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), universiteit Leiden, Collectie Stichting Mondelinge Geschiedenis Indonesië (SMGI), codenr. 10000/1a, track 10.

¹¹ Meijer, *In Indië geworteld*, 85.

men geboren en getogen was en meende er thuis te horen. Daartegenover stonden de verstandelijke argumenten: lijfsbehoud, het hebben van werk en een blijvend perspectief op een minder zorgelijke bestaan in een niet-vijandige omgeving. Kon men de economische tegenspoed, intimidatie en achteruitstelling nog wel verdragen, met het vooruitzicht dat de kinderen geen Nederlands onderwijs meer zouden kunnen genieten en daarmee hun toekomst in het geding was, was de grens bereikt. Zich op grote afstand wetend van het moederland vormde de Nederlandse school voor de Indischman immers de belangrijkste culturele levenslijn met Holland. Indien niet daar, waar anders buiten het gezin om moesten zijn kinderen zich het Nederlands, de Hollandse normen en waarden en alle andere zaken die essentieel waren voor het Nederlanderschap, eigen maken? Juist via het onderwijs was de Indische enclave in de laatkoloniale tijd vergroeid geraakt met Nederland, was men zich geheel gaan identificeren met de Nederlandse cultuur, taal en geschiedenis. Het kabinet werd dan ook herinnerd aan de toezegging nog gedaan door het Nederlandse gouvernement, dat Nederland ook na de bewindsoverdracht zorg zou dragen voor het Nederlandstalige onderwijs¹² en gesmeekt 'al het mogelijke te doen het Nederlandse onderwijs te redden ter behoud van onze taal, cultuur en christelijk geloof.'¹³

Stichting Nederlands Onderwijs in Indonesië

De regering zat in haar maag met de komst van zoveel gekleurde landgenoten die weliswaar deel uitmaakten van de Nederlandse natie, maar niet echt geacht werden te behoren tot de Nederlandse samenleving. Terwijl Den Haag zich bezon op maatregelen om de repatriantenstroom tegen te gaan, ondernam het Nederlandse bedrijfsleven in Indonesië als eerste concrete stappen om de leegloop af te remmen. Met name het vertrek van de expats moest per se worden gestopt omdat het de bedrijfscontinuïteit in gevaar bracht. Was het voorheen geen probleem geweest om in Nederland geworven stafpersoneel te behouden, sinds de soevereiniteitsoverdracht was het animo onder het importkader om nog te blijven, aanzienlijk verminderd.

¹² S.L. van der Wal (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* VIII (Den Haag 1979), 47: verslag bijeenkomst Indische gouvernement met IEV-bestuursleden, 27 maart 1947.

¹³ Nationaal Archief, archief Kabinet Minister-President (MP), inv. 3277: brief IEV-afdeling Nederland aan het kabinet, 11 maart 1950. . Zie ook brief Indische Nederlandse Jongeren aan premier W. Drees, 18 augustus 1950. Ibidem.

Nu al vertrokken er bijna twee maal zoveel leidinggevenden als dat er nieuw personeel geworven kon worden.¹⁴ Het gebrek aan onderwijs werd het vaakst als motief genoemd.¹⁵

In maart 1950 werd er door de Ondernemersbond als overkoepelende belangenbehartigingsorganisatie van de in Indonesië werkzame bedrijven bij de regering op aangedrongen het Nederlands onderwijs in Indonesië veilig te stellen. Het behoud van Nederlands onderwijs was een ‘noodzakelijke voorwaarde’ voor het voortbestaan van het Nederlandse bedrijfsleven, aldus Ondernemersbondvoorzitter J. van Oldenborgh. ‘Het is niet te verwachten’, zo schreef hij, ‘dat geëmployeerden (...) beschikbaar zullen blijven, indien de mogelijkheid om hun kinderen een aan het Nederlands aansluitende opleiding te geven, zou komen te vervallen.’¹⁶ Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (OKW) F.J.Th. Rutten beaamde tijdens zijn verblijf in Indonesië half april tegenover de betrokkenen het belang van het behoud van het Nederlands schoolstelsel in Indonesië. Immers, niet alleen waren daarmee economische belangen gediend, maar ook werd gemeend dat via de culturele contacten nog zoveel mogelijk invloed in de voormalige kolonie kon worden behouden. Door het Nederlands onderwijs veilig te stellen hoopte hij echter bovenal de wassende stroom nieuwkomers in te dammen.¹⁷ Al op dat moment behoorde een te groot percentage van alle repatrianten - een kwart, het aandeel zou snel oplopen tot 40 procent - tot de categorie der blijvers. Van hen had menigeen reeds een beroep gedaan op de Nederlandse staatskas omdat men na aankomst in Nederland niet in zijn levensonderhoud kon voorzien.¹⁸ Aldus werd Hirschfeld niet alleen door het kabinet opgedragen zo weinig mogelijk rijksvoorschotten aan armlastige Indo-Europeanen te geven voor de boottocht, maar door tegelijkertijd ook de eerste zorg over de toekomst van het Nederlands onderwijs wat weg te nemen, kon wellicht de paniekimpuls om te vertrekken worden verminderd.

¹⁴ Willems, *Uittocht*, 112.

¹⁵ Idem, 104-105.

¹⁶ Van Oldenborgh aan minister L. Götzen, 11 maart 1950; OCW, collectie Rutten, Nederlands onderwijs in Indonesië. Zie ook Meijer, *In Indië gevorteld*, 323-324.

¹⁷ Verslag bijeenkomst Rutten met de Nederlandse gemeenschap in Indonesië, 17 april 1950. OCW, collectie Rutten, Nederlands onderwijs in Indonesië.

¹⁸ Op 1 januari 1951 genoten al 749 repatrianten sociale ondersteuning. *HTK/1952-1953*, begroting Maatschappelijk Werk (MW), XIIA, nr. 2, 9.

De regering steunde het plan van de Ondernemersbond voor een onderwijsstichting waarin Nederlandstalige scholen van diverse signatuur ondergebracht werden: de Stichting Nederlands Onderwijs (SNO) in Indonesië.¹⁹ Vier onderwijsinstellingen sloten de handen ineen: de Bond van Neutrale Schoolverenigingen, het Centraal Missiebureau voor Katholiek Onderwijs, de Schoolraad voor Protestant-Christelijke Scholen in Indonesië en het Indo-Europees Verbond, de belangrijkste blijversorganisatie, dat ook een aantal scholen beheerde.²⁰ De doelstelling van de SNO was tweeledig. Enerzijds concordant, zogeheten A-onderwijs, geven dat gelijk was aan het onderwijs in Nederland en primair bedoeld was voor kinderen van totoks, anderzijds leerlingen van wie verwacht kon worden dat zij niet naar Nederland zouden vertrekken in staat stellen westerse educatie te blijven volgen, zij het met een sterker accent op de Indonesische leefomgeving. Deze vorm van assimilatie- c.q. aanpassingsonderwijs werd ook wel aangeduid als B(lijvers)-onderwijs. Toelatingscriterium tot de SNO-scholen was daarbij niet de Nederlandse nationaliteit, maar de behoefte aan Nederlandse educatie. Ieder kind dat qua huistaal en milieu in aanmerking kwam voor Nederlands onderwijs, dus ook degenen uit westers georiënteerde Indonesische en Chinese gezinnen, kon tot de school worden toegelaten.²¹ De totale kosten werden op 30 miljoen gulden geschat.²² Het kabinet toonde zich bereid de vaste lasten (meest salarissen en de kosten van de onderkomens) te betalen, terwijl het bedrijfsleven het leeuwendeel van de overige lasten voor zijn rekening nam. Voorts dienden de ouders ook zelf een schoolbijdrage – die vier maal zo hoog werd als in de koloniale tijd – te betalen.

Hoewel niets in de weg leek te staan om de SNO per 1 augustus van start te laten gaan, dreigde er een kink in de kabel te komen. Als belangrijkste contribuant bezat de Ondernemersbond de meeste stemmen in het SNO-kapittel en zij gaf te kennen er weinig voor te voelen ook niet-concordant onderwijs te bekostigen. Daar was immers het bedrijfsbelang niet bij gebaat; alleen de uitstroom van totoks diende gestopt te worden, niet die van de Indo-Europeanen. Die vormden veelal het (lagere)

¹⁹ Voorstel van de Ondernemersbond gevoegd bij brief Oldenborgh aan Rutten, 4 april 1950. OCW, collectie Rutten, dossier Nederlands onderwijs in Indonesië.

²⁰ *HTK/1950-1951*, begroting Uniezaken en Overzeese Rijksdelen (UOR), XIII-B, nr. 8, 6.

²¹ Verslag bespreking Comité tot voorbereiding Stichting Nederlands Onderwijs in Indonesië op het Hoge Commissariaat met Rutten, 20 april 1950. OCW, collectie Rutten, Nederlands onderwijs in Indonesië. Zie ook de statuten SNO. NA, archief SNO, inv. 21.

²² Nota OKW, ongedateerd. OCW, collectie Rutten, Nederlands onderwijs in Indonesië.

middenkader en hun werk kon ook wel door Indonesische werknemers worden gedaan, zo werd gemeend.²³ Voor kinderen van niet-uitgezonden, plaatselijk geworven Nederlands personeel diende dan ook te gelden dat zij alleen geplaatst konden worden voor zover er plek was. Het bedrijfsleven voelde er al helemaal niets voor om niet-Nederlandse kinderen überhaupt tot het concordante onderwijs toe te laten. Om zoveel mogelijk blijverskinderen c.q. niet-Nederlandse leerlingen te weren uit het A-onderwijs werd daarom voorgesteld het schoolgeld als selectiemiddel te hanteren. Alleen zij wier vader verlofrecht had, dus alleen de uitgezonden krachten, wilde de Ondernemersbond in aanmerking laten komen voor een bijdrage in het lesgeld. Ouders van Nederlandse kinderen met een lokaal contract dienden het schoolgeld geheel zelf te betalen.²⁴

Deze voorstellen vielen slecht bij de andere partijen. Zowel het IEV als de beide confessionele onderwijsorganisaties (met name de missie²⁵) stonden juist integratie van de Indische gemeenschap in de Indonesische samenleving voor en meenden dat zoveel mogelijk gedaan moest worden om haar te bewegen Indonesisch staatsburger (*warga negara*) te worden.²⁶ Het vertrek van Indo-Europeanen naar Nederland diende dan ook, als het maar enigszins mogelijk was, te worden afgeremd. In dat kader achtten zij het van groot belang dat ook het B-onderwijs ruime aandacht kreeg, zodat de geleidelijke overgang van de koloniale naar de Indonesische levenssfeer soepel zou verlopen. Men dreigde dan ook zich uit de SNO terug te trekken als de Ondernemersbond zijn als discriminerend gekwalificeerde voorstellen niet introk. De criticasters vonden Hirschfeld aan hun zijde.²⁷ Toen op aanraden van de Hoge Commissaris de Nederlandse regering liet weten alleen bereid te zijn de SNO te financieren – 3 miljoen gulden voor het

²³ Pleidooi Ondernemersbondvoorzitter S.J. Sinninghe Damsté voor behoud concordant onderwijs, 20 april 1950. OCW, collectie Rutten, Nederlands onderwijs in Indonesië.

²⁴ Nota OKW, zonder datum. Ibidem.

²⁵ Kinderen in katholieke weeshuizen kregen per 1 augustus 1950 uitsluitend assimilatieonderwijs. Brief. Sinninghe Damsté aan de SNO-afgevaardigde in Nederland, W. Ruys, 20 augustus 1950. NA, archief SNO, inv. .3. Zie ook de brief van de secretaris van de apostolisch vicaris in Indonesië, C. Doumen, aan Sinninghe Damsté, 13 juni 1951. Katholiek Documentatiecentrum (KDC) universiteit Nijmegen, archief aartsbisdom Djakarta, inv. 98, fiche F10/I-4/6.

²⁶ Nota OKW, ongedateerd. Archief OCW, collectie Rutten, Nederlands onderwijs in Indonesië. Voor de opstelling van het IEV en het soort van onderwijs dat na 1949 werd gegeven op de verbondsscholen, zie Meijer, *In Indië geworteld*, 325-326.

²⁷ Hirschfeld aan de minister van UOR, J.H. van Maarseveen/177, 29 juli 1950. Archief Buitenlandse Zaken (BuZa), 1950-1954, 812.0, Nederlands onderwijs in Indonesië, inv. 130.

eerste schooljaar – als tevens assimilatieonderwijs zou worden gegeven, gaf de Ondernemersbond morrend haar plannen op en bleef het bij de oorspronkelijke opzet. Al het Nederlandse personeel werkzaam bij een aan de SNO-contribuerende onderneming – ongeacht de aard van het contract – kwam voor subsidiëring van lesgeld in aanmerking.

Op een punt kreeg het bedrijfsleven evenwel zijn zin. Omdat de aanloopproblemen zo groot waren, ging men ermee akkoord om er eerst zorg voor te dragen dat het concordante onderwijs op poten kwam te staan. Als dit eenmaal functioneerde, zou vervolgens het blijversonderwijs aan bod komen, waarbij aangetekend werd dat de Ondernemersbond niet meer dan tien aanpassingsscholen wenste mede te financieren. Voorts werd overeengekomen dat B-educatie alleen op basisschoolniveau zou worden gegeven. Het middelbaar onderwijs zou uitsluitend concordant zijn.²⁸

Aldus zag de SNO op 1 juli 1950 formeel het licht. De stichting nam alle taken over die vroeger door het gouvernement werden verzorgd. Naast de onderwijscoördinatie en verzorging van de logistieke en financiële zaken, kreeg zij ook het beheer over de schoolgebouwen en de verantwoordelijkheid voor de administratie. Inhoudelijk bemoeide de SNO zich niet met het onderwijs; de autonomie van de schoolbesturen bleef volledig gewaarborgd. De onderwijsinspectie kwam te liggen bij het Hoge Commissariaat.²⁹

De overgrote meerderheid van de grote in Indonesië werkzame Nederlandse bedrijven – circa 200 ondernemingen – werd via de Ondernemersbond contribuant van de SNO. De contributie gold voor drie jaar en werd geacht stilzwijgend te worden verlengd. Voor elke uitgezonden kracht – ongeacht of deze schoolgaande kinderen had – werd door de werkgever een basisbijdrage van 200 gulden per jaar betaald. De directies betaalden daarnaast twee derde van het schoolgeld voor de kinderen van hun Nederlandse personeel – de tarieven voor lager onderwijs waren 200 gulden per kind, voor het uitgebreid lager onderwijs (ulo) 300 en voor het middelbaar onderwijs 400. De rest werden de ouders geacht te betalen. Ook zij die bij de SNO zelf, de Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging in Indonesië en de Nederlandse Militaire Missie (NMM) werkten³⁰ of als Nederlands ambtenaar met de bewindsoverdracht in Indonesische dienst

²⁸Van Maarseveen aan Hirschfeld/204, 8 augustus 1950. Ibidem.

²⁹Meijer, *In Indië geworteld*, 323-326

³⁰De NMM stond het Indonesische leger gedurende drie jaar bij in het opleiden van zijn personeel. Idem, *Den Haag-Djakarta*.

waren overgegaan – hetgeen voor alle voormalige gouvernementsdienaren gold – dan wel gepensioneerd ambtenaar waren en in Indonesië woonachtig, hoefden slechts een derde van het schoolgeld te betalen. Personeel werkzaam bij niet bij de SNO aangesloten bedrijven moest daarentegen het volle pond betalen om hun kinderen op een SNO-school te krijgen.³¹

Moeizame start

Met bijna 15.000 leerlingen – van wie circa de helft kinderen van integraal in Indonesische dienst overgegangene Nederlandse gouvernementsbeambten – en 550 leerkrachten begon de SNO het schooljaar 1950-1951. De stichting telde op dat moment 88 concordante scholen, het merendeel op Java gelegen in de grotere plaatsen; 66 daarvan waren basisscholen.³² Ruim 80 procent van het scholierenbestand waren Nederlandse kinderen, waarvan drie kwart totok. Van de overige kinderen was meer dan de helft Chinees, een derde was Indonesisch en de rest waren kinderen van ouders die gekozen hadden voor de Indonesische nationaliteit³³ (zie ook de bijlage).

De aanloopproblemen waren groot. Omdat alle gouvernementsscholen in Indonesische handen waren overgegaan, bestond er een groot tekort aan huisvesting en was de huisvesting – althans van de neutrale SNO-onderkomens, de katholieke en protestante scholen bleven hun eigen gebouwen behouden – vaak zeer provisorisch. Er was tevens een

³¹ Opzet SNO, niet gedateerd. NA, archief SNO, inv. 4.

³² Aantal SNO-scholen en leerlingen per 1 augustus 1950

	Middelbare Scholen	Uitgebreid Lager Onderwijs (ULO)	Lagere Scholen	Leerlingen aantal
Neutraal	7	6	31	5.206
Prot. Chr.	2	1	18	5.592
RK	3	3	17	4.001
	12	10	66	14.799

Bron: HTK/1950-1951, begroting UOR, XIII-B, nr. 7, 17-18. Zie ook NIBEG-*orgaan*, 25 mei 1951, 73. Toch betrof het hier maar een fractie van het aantal Nederlandstalige scholen dat Indonesië ooit had geteld. Zo telde het land in het schooljaar 1949/1950 bijna 400 Europese scholen. J.H. Kraak, *De repatriëring uit Indonesië. een onderzoek naar de integratie van de gerapatriëerden uit Indonesië in de Nederlandse samenleving* (Den Haag 1957) 224.

³³ *Cultureel Nieuws Indonesië*/1951, nr. 12, 33. Een klein percentage waren kinderen van andere nationaliteit. Nota SNO, ongedateerd. BuZa, 812.0, Nederlands onderwijs in Indonesië, inv. 130.

groot tekort aan docenten. In Medan waren van de dertien leerkrachten op de openbare Hogere Burgerschool (HBS) er in november 1950 nog maar vier over.³⁴ Bij gebrek aan personeel moest men volstaan met niet-gekwalificeerde leerkrachten voor de klas.³⁵ Het probleem loste zich echter op doordat de Indonesische regering eind 1950 bereid was om de Nederlandse leraren in Indonesische overheidsdienst die niet in staat waren om in het Indonesisch les te geven – en dat waren de meeste – ter beschikking te stellen aan de SNO. Er werd een detacheringsregeling getroffen waarbij zij nog tot 27 december 1951 – de datum tot wanneer het salaris en de rechtspositie van alle in Indonesische dienst overgegangene Nederlandse ambtenaren gegarandeerd was – voor de helft uit de Indonesische schatkist werden betaald.³⁶

Al spoedig deden zich ook financiële problemen voor bij de SNO. Door de sterke inflatie in combinatie met een monetaire sanering waardoor de waarde van de Indonesische rupia tot een derde was gereduceerd, konden tal van ouders van niet bij de SNO aangesloten ondernemingen – meest kleine bedrijfjes – het schoolgeld niet meer opbrengen. Door de oplopende werkloosheid kampten eind 1950 al vele duizenden Indische Nederlanders structureel met financiële tekorten. Hierdoor dreigden kinderen buitengesloten te worden van Nederlands onderwijs, wat volgens Hirschfelds opvolger, A.Th. Lamping (september 1950-december 1953) de drang tot migratie naar Nederland alsmar meer deed toenemen.³⁷ Daarop werden in april 1951 nog stringenter visumrichtlijnen voor Indische nieuwkomers opgesteld. Teneinde de druk op de behoeftige Nederlanders om vanwege het niet-kunnen betalen van het schoolgeld te vertrekken te verminderen, bepleitte Lamping een coulante houding inzake de verzoeken om subsidiëring. Hij wist zich gesteund door het IEV en de beide confessionele schoolorganisaties, terwijl ook de Ondernemersbond zich morrend akkoord verklaarde, waarop het SNO-bestuur alle verzoeken van

³⁴ *Nieuwsblad voor Sumatra*, 25 november 1950. Zie ook brief Sonius van 1 maart 1950 over de dreigende sluiting van de HBS te Medan. Archief OCW, collectie Rutten, dossier Nederlands onderwijs in Indonesië.

³⁵ Driekwart van het SNO-lerarenkorps had niet de vereiste papieren. *Weekblad voor Gymnasiaal en Middelbaar Onderwijs*, 5 november 1950, 746.

³⁶ *NIBEG-organ* 23 maart 1951, 46 en ibidem, 27 juli 1951, 127. Op 27 december 1951 gingen 363 SNO-leerkrachten over van de Indonesische loonlijst naar die van de SNO. Sinninghe Damsté aan Hoge Commissaris, graaf W.F.L. van Bylandt, 4 mei 1955. NA, archief SNO, inv. 29.

³⁷ Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 326-332.

minvermogene ouders om voor het lage tarief in aanmerking te mogen komen honoreerde. Er was echter geen beginnen aan. Doordat het vertrek van totoks gestaag doorging, kwamen er steeds meer plaatsen vrij voor Indische kinderen die op de wachtlijst stonden. Aangezien het vooral Indo-Europese ouders waren die het gevraagde lesgeld niet konden betalen, nam het aantal verzoeken tot subsidie alleen maar toe. De SNO teerde aldus steeds meer in op haar reserves. Met pijn en moeite kon het lopende schooljaar financieel worden uitgezongen, maar duidelijk was dat het zo niet kon doorgaan.³⁸

Omdat Den Haag in de persoon van minister van Financiën P. Liefinck weigerde het subsidiebedrag te verhogen, bleef als enige alternatief ophoging van het schoolgeld over. Voor de basisschool ging dit voor kinderen van niet-SNO-contribuanten van 200 naar 300 gulden per jaar. Voor het uitgebreid lager onderwijs (ulo) en HBS moest respectievelijk 400 en 535 gulden betaald worden. Ouders die wel bij een bij de SNO aangesloten werkgever werkten, betaalden ‘slechts’ 85, 100 en 335 gulden.³⁹ De fikse ophoging bracht nog meer ouders in de financiële moeilijkheden, wat in een nog groter aantal subsidieaanvragen resulteerde. Op 1 januari 1952 gold voor bijna 80 procent van alle Nederlandse kinderen het gereduceerde tarief.⁴⁰ Om de vicieuze cirkel te doorbreken, weigerde het SNO-bestuur voor het nieuwe schooljaar nog nieuwe aanvragen te honoreren, waardoor begin 1952 voor het eerst een groep Nederlandse kinderen daadwerkelijk verstoken dreigde te raken van Nederlands onderwijs.

Drastische middelen waren nodig om de boel op orde te krijgen, te meer ook omdat op 27 december 1951 de optietermijn waarbij de Indische Nederlanders zich op simpele wijze tot Indonesiër konden laten naturaliseren, was verlopen. Slechts 13 procent (circa 31.000 personen) was warga negara geworden. Het superioriteitsbesef, het belang dat aan het Nederlanderschap (en daarmee verbonden status) werd gehecht en de daaraan gekoppelde emotionele weerzin Indonesiër te worden, was veel hardnekkiger gebleken dan gedacht. Zich de gelijke weten van de Indonesiër was de grootste angst van de Indo-Europeaan. Daar had hij zich zijn hele leven lang tegen geweed. Afstand doen van de Nederlandse nationaliteit

³⁸ SNO-directeur Friezer aan Ruys, 12 oktober 1951. NA, archief SNO, inv. 754.

³⁹ *De Vrije Pers*, 1 en 8 september 1951.

⁴⁰ SNO-bestuur aan de onderzoekscommissie-Werner, 15 juli 1952. KDC, archief aartsbisdom Jakarta inv. 98, fiche F10-I-1/6.

was dan ook welhaast de grootst denkbare mentale en sociale vernedering. Niet alleen werd het als landverraad ervaren, de Nederlandse nationaliteit was bovendien het enige toegangsbewijs tot Nederland mocht de nood te hoog worden, en dat ticket wilde men niet verspelen.

Met het eindigen van de naturalisatiedatum was voorts de termijn voorbij waarbij de in Indonesische dienst getreden Nederlandse ambtenaren verzekerd waren geweest van hun contract. De Indonesische regering ging meteen over tot een massale afvloeiing van Nederlands gebleven personeel. Sollicitaties bij Nederlandse ondernemingen waren weinig succesvol omdat het bedrijfsleven een herenakkoord gesloten had met de Indonesische overheid dat 70 procent van de werknemers Indonesisch zou zijn. Het resterende percentage reserveerde men dan ook liever voor Hollandse stafleden. Het gevolg was dat de toch al benarde maatschappelijke positie van duizenden Indische ex-ambtenaren in korte tijd drastisch verslechterde. Men klopte massaal aan bij het Hoge Commissariaat voor noodondersteuning en verzocht ook de SNO om reductie op het schoolgeld. Omdat de stichting zich dit niet meer kon permitteren, moesten de kinderen wel van school gehaald worden. Het aantal aanvragen voor een paspoort naar Nederland steeg meteen met sprongen. Waren begin januari 1952 nog 141.000 Nederlanders woonachtig in Indonesië, een jaar later waren dit er nog maar 125.000.⁴¹ Een kwart van de repatrianten in deze periode waren toen al blijvers. Het aantal Indische Nederlanders dat in Nederland van een uitkering leefde was intussen bijna verdubbeld.⁴² Het kabinet wilde aan deze ongewenste ontwikkeling snel een einde maken. Niet alleen werden de voorwaarden voor een inreisvisum opnieuw aangescherpt, ook werd ingezien dat in Indonesië zelf maatregelen nodig waren.

De noodzaak om de SNO op de schop te nemen en om het tot dan toe geheel verwaarloosde blijversonderwijs gestalte te geven was evident. Niet alleen financieel, ook inhoudelijk was het educatiestelsel overigens aan herziening toe. De praktijk wees uit dat het concordante onderwijs voor het merendeel van de blijverskinderen, die veelal toch tot een ander sociaal milieu behoorden dan de totokleerlingen, niet geschikt was. Dit bleek uit het hoge percentage zittenblijvers. Lag het gemiddelde slagingspercentage op middelbare scholen in Nederland op 85, op de SNO-scholen bedroeg dit

⁴¹ Meijer, *Den Haag-Djakarta*, 665.

⁴² Op 1 juli 1952 genoten 1.219 repatrianten een uitkering. *HTK/1952-1953*, begroting MW, XIA, nr. 2, 9. Eind dat jaar waren dat er 2.400. Willems, *Uittocht*, 180.

slechts 56.⁴³ Een meer op hun specifieke leefsituatie en leercapaciteiten afgestemde onderwijsvorm was gewenst, hetgeen de noodzaak om werk te maken van het assimilatieonderwijs nog eens vergrootte. Met name het IEV en de missie drongen hierop aan.⁴⁴

In ondernemerskring was het verzet tegen deze vorm van educatie intussen minder geworden. Immers, door voor de blijvers eigen onderwijs te introduceren zou het concordante klassenbestand een spontane sanering ondergaan wat het lesniveau ten goede zou komen. Nu al beklagden blanke ouders zich over het geringe leerniveau van de Indische medescholieren. Bovendien was het behoud van de Indo-Europese werknemers in het middenkader ook van groter bedrijfsbelang dan gedacht. Het bleek toch vrij moeilijk adequate vervanging voor hen te vinden onder de Indonesiërs. Door de Indische employees het alternatief van (goedkoper) blijversonderwijs aan te bieden, dacht de Ondernemersbond hen in Indonesië te kunnen behouden en zo verzekerd te zijn van een blijvend reservoir aan Nederlands sprekende werknemers.⁴⁵ Daarbij hadden de directies nog een ander motief om de Indische werknemers te behouden en over te halen warga negara te worden. Indien de Indische werkkrachten Indonesiër zouden worden, kon het percentage niet-Nederlandse employees voorbehouden blijven voor het werven van Hollands personeel en zou men zo twee vliegen in een klap slaan.

Om onder de bekostiging van het blijversonderwijs uit te komen, deed de Ondernemersbond het evenwel voorkomen dat het zakenleven daar geen baat bij had. Met als argument dat de uitgaven aan assimilatieonderwijs een fractie waren van het geld dat nodig was voor de zorg voor Indische repatrianten, werd Den Haag geacht de aangewezen instantie te zijn om hiervoor zorg te dragen.⁴⁶ Deze redenering sloeg hout. De opvangkosten rezen inderdaad de pan uit⁴⁷ en het kabinet nam de financiering van het aanpassingsonderwijs volledig voor zijn rekening. Deze

⁴³ NIBEG-*orgaan* 11 september 1952, 124. Het eindexamen was op SNO-scholen gelijk aan dat op Nederlandse scholen. Zie ook *Oost en West*, 29 augustus 1953, 13 en *Levende Talen* 173 (1954), 549.

⁴⁴ Doumen aan de secretaris-generaal ministerie van MW, Ph.H.M. Werner, 29 december 1952. KDC, archief aartsbisdom Jakarta, inv. 98, fiche F10/1-1/6.

⁴⁵ Rondschrijven Ondernemersbond aan de bij de SNO aangesloten ondernemingen, 10 juli 1952. NA, archief SNO, inv. 761.

⁴⁶ SNO-circulaire aan de schoolbesturen, 1 mei 1952. BuZa, 812.0, Nederlands onderwijs in Indonesië, inv. 130.

⁴⁷ Met de opvang was tot medio 1954 al 60 miljoen gulden gemoeid. Willems, *Uittocht*, 133.

vlotte instemming vloeide mede voort uit het in de zomer van 1952 gedane advies van de ambtelijke commissie-Werner die de problematiek omtrent de Indische gemeenschap had onderzocht. Om de Indo-Europeanen een blijvend perspectief in Indonesië te geven diende volgens de commissie niet alleen het restrictieve repatriëringsbeleid aangescherpt te worden, maar vooral ook maatregelen ter plekke te worden genomen om de motieven tot vertrek weg te nemen. Meer op assimilatie gericht onderwijs moest prioriteit krijgen, waarbij schoolgeldsubsidie als sturingsinstrument diende te worden gehanteerd. Desnoods moest de Nederlandse staat het schoolgeld van alle Indische kinderen volledig betalen als dit ertoe leidde dat men in Indonesië bleef.⁴⁸

Nieuwe prioriteiten

Het duurde nog tot augustus 1953 voor de implementatie van de nieuwe onderwijsplannen zijn beslag kreeg. Om de doorstroming van Indische kinderen naar het aanpassingsonderwijs te stimuleren, transformeerde de SNO een aantal concordante scholen tot blijversscholen. Terwijl de subsidiemogelijkheid voor concordant onderwijs werd ingeperkt, werd het lesgeld op de aanpassingsscholen gereduceerd en inkomensafhankelijk gemaakt. Ouders die tot de laagste inkomensklasse behoorden (40 procent van de Indische gemeenschap) betaalden voor hun kind op de lagere school nog slechts 10 rupia (3,50 gulden) per maand.⁴⁹ Aldus werd op de eerste schooldag van het nieuwe schooljaar begonnen met 18 SNO-aanpassingsscholen (12 basisscholen en 4 voortgezette opleidingen) met bijna 3.000 leerlingen (een kwart van alle SNO-scholieren) en met het Nederlands als voertaal⁵⁰ (zie bijlage).

Weliswaar was het effect van deze onderwijshervorming direct merkbaar in een hoger slagingspercentage van de abiturienten op de concordante scholen⁵¹, toch was het resultaat niet helemaal dat wat de

⁴⁸ Rapport Commissie-Werner, 31 juli 1952, 70-71. NA, archief kabinet MP, inv. 3122. Zie ook Meijer, *In Indië geworteld* 335 e.v. alsmede Willems, *Uittocht*, 129.

⁴⁹ Het betrof hier kostwinnaars die minder dan 500 rupia (circa 185 gulden) per maand verdienden. Voor de ulo betaalde een kleinverdiener 15 rupia (5 gulden) in plaats van 140 rupia (45 gulden) per maand en voor een hogere opleiding 25 in plaats van 185 rupia. Overzicht SNO over het schooljaar 1953-1954. Archief OCW, archief MW, inv. 1218.

⁵⁰ Meijer, *In Indië geworteld*, 337. Zie ook *Onze Koers*, 16 januari 1954, 18.

⁵¹ Jaarverslag SNO 1953-1954. NA, archief SNO inv. 1218.

Nederlandse autoriteiten hadden verwacht. Niet meer dan een kwart van het totale SNO-leerlingenbestand bezocht medio 1953-1954 het aanpassingsonderwijs en daarvan was meer dan de helft ook nog eens niet-Nederlands.⁵² Ook de IEV-aanpassingsscholen werden niet zo massaal bezocht als gehoopt. De onwil van de doorsnee Indische Nederlander zich te voegen naar de nieuwe Indonesische samenleving was schromelijk onderschat. Het meerderwaardigheidscomplex en de distinctie-zucht van de Indo en zijn daarmee hand in hand gaande obsessieve angst om te verindonesiseren bleken zeer hardnekkig en daarmee ook zijn aversie van alles wat ook maar enigszins naar Indonesisch onderwijs tendeerde. Een dergelijke mentale ommezwaai druiste geheel in tegen alles wat hij aan waarden en normen en opvoeding in de koloniale tijd had meegekregen, namelijk dat hij Nederlander was en zich daardoor ‘meer’ wist dan de ‘inlander’. Alleen wat verbonden was met de Europese (Hollandse) cultuur getuigde van beschaving.⁵³ Aldus klampte men zich zoveel mogelijk vast aan het concordante onderwijs.

Dit alles zinde de regering niet. Er dienden veel meer kinderen assimilatieonderwijs te volgen. Een aan het Hoge Commissariaat verbonden onderwijsattaché diende daar zorg voor te dragen, desnoods door dwingende maatregelen. Minister van Maatschappelijk Werk F.J.F.M. van Thiel stelde eind 1953 voor aan de honorering van individuele rekestes tot subsidiëring van het schoolgeld de voorwaarde te verbinden dat de overheid dan ook mocht bepalen welke onderwijsvorm voor het desbetreffende kind gewenst was. Groot waren de protesten. De vrijheid van onderwijs was hiermee in het geding. Ouders weigerden zich door de overheid te laten voorschrijven naar welke vorm van onderwijs zij hun kinderen moesten sturen. Het parlement deelde die opinie en torpedeerde het voorstel.⁵⁴ Eén alternatief resteerde daarop nog slechts: de geldbuidel. Om de doorstroming van kinderen naar het aanpassingsonderwijs te bevorderen, werd het lesgeld opnieuw gereduceerd. Werd in 1953 al 300.000 gulden uitgetrokken voor schoolgeldvermindering, in 1954 bedroeg dit 800.000 gulden om in 1955 op te lopen tot één miljoen.⁵⁵ Vanwege de oplopende uitgaven verhoogde het kabinet ook de post voor het Nederlandstalig onderwijs in Indonesië met ingang van het schooljaar 1954-1955 naar 4,7 miljoen gulden. Bijna de helft

⁵² Overzichtsnota SNO-onderwijs 1950-1957, 20 februari 1958. Ibidem, inv. 842.

⁵³ Meijer, *In Indië geworteld*, 68 e.v.

⁵⁴ Ibidem, 338.

⁵⁵ Ruys aan het ministerie van MW, 11 oktober 1956. OCW, archief MW, inv. 1745.

van het budget was bestemd voor het assimilatieonderwijs.⁵⁶ In dat kader gaf het kabinet ook het IEV een extra subsidie om het schoolgeld te verlagen aangezien de doelstelling van het verbond – vergaande assimilatie, zo niet totale integratie – geheel overeenkwam van die van de regering.⁵⁷ Voorwaarde was wel dat er een eigen, draagkrachtafhankelijke ouderbijdrage ingevoerd werd om zo Indonesische ouders die ook kinderen op IEV-scholen hadden, te stimuleren hun kroost naar het (gratis) Indonesische staatsonderwijs te sturen en zo capaciteit vrij te maken voor nog meer nieuwkomers uit het SNO-onderwijs.⁵⁸ Het verbond maakte toen overigens al geen deel meer uit van de SNO. Uit onvrede over de geringe prioriteit die het blijversonderwijs aanvankelijk genoot, was het per 1 augustus 1953 weer zijn eigen weg gegaan.

Populair was het IEV-onderwijs overigens niet. Nederlands gebleven Indo-Europese ouders die hun kroost naar een verbondsschool stuurden, deden dat hoofdzakelijk om financiële redenen. Het SNO-onderwijs was domweg voor hen te duur of anderszins niet toegankelijk en dan viel een IEV-instelling nog te prefereren boven een Indonesische school. Maar dat men zo zeer positief stond tegenover assimilatie, dat was nauwelijks een motief. Dit gold opvallend genoeg ook voor vele warga negara's. Ook bij hen was het aloude superioriteitsbesef nog erg sterk. Dat men had geopteerd voor de Indonesische nationaliteit was doorgaans ingegeven door pragmatische redenen en niet zozeer uit idealistische motieven, laat staan pro-Indonesische gevoelens. Opgegroeid in een koloniale omgeving cultiveerde menig warga negara ook na naturalisatie zijn Nederlandse identiteit en levensstijl in huiselijke kring en weigerde men de eigen Hollandse (beter gezegd Indische) cultuur los te laten.⁵⁹ Indicatief voor de blijvende hang van genaturaliseerde Indo's naar het Nederlandse milieu waren ook de percentages warga negarakinderen in het SNO-onderwijs. Op

⁵⁶ Meijer, *In Indië geworteld*, 337. Het concordante onderwijs kreeg 2.430.000 gulden, het assimilatieonderwijs 2.285.000. *HTK/1954-1955*, begroting OKW, VI, nr. 2, 47. De subsidie bereikte zijn hoogtepunt toen in de begroting van OKW voor 1957 8.8 miljoen gulden voor de SNO werd uitgetrokken, waarvan ruim 2 miljoen voor het assimilatieonderwijs. *Ibidem/1956-1957*, begroting OKW, VI, nr. 1, 19.

⁵⁷ Brief voorzitter van de culturele subcommissie van de ministeriële raad voor Culturele Aangelegenheden voor Indonesië (CAVI), H.J. Reinink aan staatssecretaris van BuZa voor Indonesië, N.S. Blom, 14 maart 1952. BuZa, 812.0, Nederlands onderwijs in Indonesië, inv. 131.

⁵⁸ Minister van OKW, J.M.L.Th Cals, aan Van Bylandt, 29 mei 1954. *Ibidem*.

⁵⁹ Voor het IEV-onderwijs zie Meijer, *In Indië geworteld*, 325. Voor de ambivalentie van de warga negara's met betrekking tot assimilatie zie *ibidem*, 360-361.

de concordante SNO-basisschool was nog altijd een op de tien kinderen een Indonesische Indo-Europeaan en op de middelbare school een op de vijf. Van alle leerlingen op de assimilatiescholen in het schooljaar 1953-1954 was slechts 38 procent warga negara.⁶⁰

Had het IEV-onderwijs in Indische kring weinig aanzien, dit gold niet in 'inheemse' kring. Verbondsscholen werden opvallend veel bezocht door Indonesische en Chinese kinderen omdat zij geacht werden beter te zijn dan de overbevolkte Indonesische staatsscholen en de leerlingen toch nog iets meekregen van het Nederlands, hetgeen als een pluspunt werd gezien. Aldus was de overstroming van Indische kinderen van het SNO-onderwijs naar het IEV-onderwijs minder dan gehoopt. Hadden zich op 1 augustus 1953 2.200 kinderen ingeschreven op een IEV-school (van wie bijna de helft autochtone *peranakans*)⁶¹, eind dat jaar telde het IEV-onderwijs 'slechts' 2.902 leerlingen. Daarvan waren 1.263 Nederlands-Indische kinderen en 1.110 warga negarakinderen. De rest waren kinderen van Indonesische dan wel Chinese komaf.⁶²

Het extra geld dat de Nederlandse regering uittrok voor het overzeese onderwijs was tevens bedoeld om de kwaliteit ervan te verhogen. Het tekort aan bevoegde docenten was op de SNO-scholen ondertussen bedenkelijk groot geworden. Bij gebrek aan vervanging van repatriërende collega's gaven steeds meer leerkrachten vakken waarvoor zij niet waren opgeleid of waren zelfs al vrijwilligers ingeschakeld. Van de ruim 2.500 wekelijkse lessen op de 11 voortgezette SNO-scholen in augustus 1953 bijvoorbeeld, werd nog niet de helft door gekwalificeerde leraren gegeven.⁶³ Bij gebrek aan personeel werden niet-examenvakken als gymnastiek en tekenen zelfs al van het lesrooster geschrapt. Daarbij werd het animo om nog in Indonesië les te geven ook steeds geringer. De povere onderkomens – zowel wat de scholen zelf betrof als de privé-woningen van het docentenkorps – droegen ook niet bij tot grotere arbeidsvreugde.⁶⁴ De

⁶⁰ Overzichtsnota SNO-onderwijs 1950-1957, 20 februari 1958. NA, archief SNO, inv. 760.

⁶¹ *Onze Stem*, 10 augustus 1953 en ibidem, 10 september 1953, 9.

⁶² Nota directeur SNO, H.J. van Riet aan de Raad voor Sociale Aangelegenheden, 21 april 1955. NA, archief SNO, inv. 760.

⁶³ Nota SNO aan de leden van het algemeen bestuur, 8 augustus 1953. OCW, archief MW, inv. 1218. Zie ook het verslag van de SNO-adviseur D.N. van der Neut in *NIBEG-organ*, 11 september 1953, 124.

⁶⁴ Nota OKW, 5 maart 1954. NA, archief Kabinet MP, inv. 3242. Zie ook *HTK/1954-1955*, begroting OKW, hoofdstuk VI, nr. 2, 47 en ibidem/1955-1956, begroting OKW, VI, nr. 8, 13 en ibidem, nr. 15, 13-14. Men raadplege tevens het interview Mw. M.A.F. Bond-Verduyn Lunell, lerares aan de SNO 1950-1960.

gepolariseerde sfeer, de onveiligheid en steeds vijandiger bejegening van de Indonesische omgeving versterkte de moeilijke werk- en leefomstandigheden alleen nog maar. Meer dan ooit waren de Nederlanders overzee zich bewust van hun kwetsbaarheid en beseften ze dat ze nog ternauwernood getolereerd werden. Het animo in Indonesië te werken werd kortom steeds kleiner. Toen in 1955 een SNO-leerkracht werd vermoord, groeide het aantal onderwijsvacatures naar een record. Een grootschalige renovatie van de schoolgebouwen, verbetering van de huisvesting van de leerkrachten zelf en een fikse verbetering van hun arbeidsvoorwaarden bracht hierin weinig verbetering. Het aantal sollicitanten op de vacatures bleef gering. In Nederland was werk zat en weinig in Nederland afgestudeerde leerkrachten voelden voor een onzeker avontuur in Indonesië.

Geen resultaat

Gelijk alle andere pogingen om de in sociaal-maatschappelijke nood geraakte Indische Nederlanders te helpen ‘hun droevig bestaan’ te verlichten⁶⁵, hadden de genomen onderwijsmaatregelen weinig resultaat. Paradoxaal bleek het Nederlandstalige onderwijs zelfs een averechts effect te hebben waar het het beoogde doel betrof. De Nederlandse sociologe Elizabeth Allard, die in opdracht van de Indonesische regering midden jaren vijftig onderzoek deed naar de integratie van de Indo-Europese gemeenschap in Indonesië, toonde aan dat daar waar Nederlandstalig onderwijs niet aanwezig was, Indische Nederlanders beter assimileerden dan in plaatsen met Nederlandstalige onderwijsinstellingen. Met andere woorden: het Nederlands onderwijs voedde alleen maar de nationalistische gevoelens van de Indo-Europeanen, versterkte de binding met Holland en verkleinde zo de bereidheid – ook die van warga negara’s – om hun kinderen via het onderwijs te laten assimileren. Als men de keus had, en men kon het zich permitteren, dan werd in de regel gekozen voor een Nederlandstalige school.⁶⁶ Aldus schoot het SNO-assimilatieonderwijs – namelijk het stimuleren van een blijvende oriëntatie op en uiteindelijk

codenr. 1067.1a, track 10-11.

⁶⁵ H. Meijer, “Een hemeltemgende toestand.” De maatschappelijke positie van Indische Nederlanders in Indonesië, 1950-1957 in: W. Willems en J. de Moor red., *Het einde van Indië. Indische Nederlanders tijdens de Japanse bezetting en de dekolonisatie* (Den Haag 1995) 239-255.

⁶⁶ Zie analyse van het onderzoek van Allard, 14 november 1953. KDC, archief aartsbisdom Jakarta, inv. 99, fiche F10/2-4/4. Zie ook Meijer, *In Indië geworteld*, 340-343.

integratie in de Indonesische samenleving – zijn doel voorbij. Was dit nog een onbedoeld, negatief neveneffect dat wellicht middels het instrument van het schoolgeld viel te verhelpen, dit gold niet voor de Nederlandse politieke opstelling tegenover Indonesië. Zo lang dit niet constructiever werd, doorkruiste het Nieuw-Guineabeleid alle pogingen om de Indo-Europeanen in hun geboorteland te houden. Zolang aan het omstreden gebied werd vastgehouden, was er geen enkel zicht op een verbetering van de relatie met Indonesië en dus ook niet op ontspanning van het anti-Nederlandse leefklimaat, waardoor alle inspanningen met betrekking tot het Nederlandstalige onderwijs als beleidsinstrument om de Indische Nederlanders van vertrek te weerhouden vergeefs waren. Van een op elkaar afgestemd, eenduidig en samenhangend beleid was geen sprake, of zoals een Nederlandse maatschappelijk hulpverlener in Indonesië het stelde: ‘Zolang Nieuw-Guinea Nederlands blijft, is elke poging het lot van de Indo-Europese gemeenschap te verlichten zinloos, is het dweilen met de kraan open.’⁶⁷ Het Indo-probleem was een politiek probleem dat niet met sociale lapmiddelen kon worden opgelost.

Inderdaad. Halverwege de jaren vijftig waren de politieke betrekkingen tussen beide landen zo verkild en was de stemming dusdanig grimmig geworden, dat de overzeese Nederlandse gemeenschap daar steeds meer de gevolgen van ondervond. De hoop dat alle problemen van voorbijgaande aard zouden zijn was vervlogen. Vooral voor de in het nauw gedreven en gedemoraliseerde Indo-Europeanen – gesproken werd van een angstpsychose – was de maat vol. Als ‘displaced persons’ voelden zij zich in alle opzichten in hun bestaan bedreigd en radeloos als men was, liet men zich door niets en niemand meer weerhouden om naar Nederland te gaan. Desnoods werden alle bezittingen te gelde gemaakt om de bootreis maar te kunnen betalen. De regering-Drees III (1952-1956) bezon zich naar aanleiding daarvan op haar repatriëringspolitiek. Het kabinet achtte het niet langer verantwoord het gevoerde afwerende beleid te continueren, te meer daar de Indische Nederlanders als Nederlands onderdaan het recht hadden toegelaten te worden. Aldus werden de strenge toelatingseisen versoepeld. Stilzwijgend kreeg vanaf medio 1955 iedereen met de Nederlands nationaliteit vrijelijk toegang en werd de overtocht voorgeschoten. Het nieuwe kabinet-Drees IV (1956-1958) maakte de nieuwe repatriërings-

⁶⁷ Uitspraak M. van den Horn, voorzitter van de Raad van Maatschappelijk Advies en Bijstand te Soerabaja, 17 juli 1954. BuZa, archief Commissariaat Soerabaja, inv. 1767.

politiek tot officieel beleid en erkende daarmee impliciet het faillissement van het assimilatiebeleid.

Ook inzake het onderwijs was het tijd voor bezinning. Aangezien het kabinet zich er bij had neergelegd dat de gehele Indische gemeenschap naar Nederland zou komen en de kinderen afkomstig van het assimilatieonderwijs bij aankomst in Nederland een grote leerachterstand hadden⁶⁸, werd het verstandiger geacht de blijverskinderen in Indonesië weer concordant onderwijs te laten volgen. Met ingang van het schooljaar 1955-1956 werd begonnen met de afbouw van het aanpassingsonderwijs. Telden de SNO-aanpassingsscholen op 1 augustus 1955 nog zo'n 1500 leerlingen, vijf maanden later was dit al met een kwart gedaald. Het jaar daarop werd het blijversonderwijs helemaal stopgezet.⁶⁹ Om te voorkomen dat ook genaturaliseerde en overige niet-Nederlandse scholieren richting het concordante onderwijs zouden gaan in plaats van naar IEV-instellingen of Indonesische scholen, werd het SNO-schoolgeld fors verhoogd. Daarentegen was voor de Nederlandse kinderen het onderwijs gratis.⁷⁰ Omdat gedurende het schooljaar steeds meer kinderen met hun ouders repatrieerden, nam het aantal niet-Nederlandse kinderen (inclusief de warga negara's) op de SNO-scholen – met name op de middelbare scholen – verhoudingsgewijs toe.⁷¹ Op 1 augustus 1956 had al een kwart van alle basisschoolleerlingen niet de Nederlandse nationaliteit, op de voortgezette school was dat zelfs bijna 40 procent. Omdat dit niet de bedoeling was, vaardigde Den Haag de richtlijn uit dat maximaal nog 15 procent van de kinderen in de eerste klas van een lagere en 20 procent van een middelbare school niet-Nederlands mocht zijn. Hield men zich daar niet aan, dan werd de subsidie ingetrokken.⁷²

Het einde in zicht

Eind 1957 bereikten de spanningen tussen Nederland en Indonesië een voorlopig 'hoogtepunt'. In het kader van de Nieuw-Guineacontroverse trof de Indonesische regering in november strafmaatregelen tegen de

⁶⁸ Het overbruggingsonderwijs voor repatriantenkinderen was in september 1950 al opgeheven. Willems, *Uittocht*, 76.

⁶⁹ Meijer, *In Indië geworteld*, 366.

⁷⁰ Brief Ruys aan MW, 11 oktober 1956. OCW, archief MW, inv. 1745.

⁷¹ Jaarverslag SNO 1956-1957, mei 1957. NA, archief SNO, inv. 1218.

⁷² Nota SNO, 28 september 1956. Ibidem.

Nederlandse gemeenschap. Alles wat Nederlands was werd geboycot. Ook het SNO-onderwijs werd getroffen. Met uitzondering van de eindexamenklassen moesten alle bijna 3.000 Indonesische scholieren (ruim een kwart van de totale SNO-populatie) de scholen verlaten. In december volgden nieuwe sancties toen het Indonesië opnieuw niet gelukt was Nederland via de Verenigde Naties te dwingen het bezit van Nieuw-Guinea ter discussie te stellen. Op 3 december werd de Nederlandse gemeenschap de deur gewezen en werden alle Nederlandse bedrijven bezet. Hoewel het bevel tot vertrek nadien weer werd ingetrokken, gaven nog bijna 50.000 personen tellende overzeese Nederlanders hier massaal gehoor aan. Binnen korte tijd had de overgrote meerderheid de archipel verlaten. Bij gebrek aan leerlingen en docenten sloten de meeste SNO-scholen hun deuren en leek de stichting haar bestaansgrond te hebben verloren.⁷³ Desondanks werd het nieuwe schooljaar nog begonnen met 1 ulo met 49 kinderen en 13 lagere scholen met 961 kinderen, waarvan 807 Nederlands (de overige kinderen waren meest Chinees).⁷⁴ Het einde was echter onvermijdelijk. In de zomer van 1960 waren er nog 5 scholen over met 159 Nederlandse kinderen. Omdat het handjevol leerkrachten geen verlenging van hun werkvergunning kreeg, was het niet langer zinvol nog door te gaan. Bovendien werd het ook onverantwoord geacht daar een oorlog om Nieuw-Guinea in het verschiep te leek. Het bestuur kreeg uit Den Haag de instructie de zaak op te doeken. Met de laatste schooldag op 30 juni 1961 staakte de SNO inderdaad haar werkzaamheden. Er waren toen nog 138 leerlingen, van wie 100 Nederlands.⁷⁵ Op oudjaarsdag 1961 volgde de formele opheffing.

Slotsom

Uit de studies naar de Nederlandse politiek inzake de repatriëring van Indische Nederlanders in de jaren vijftig is de impressie gerezen van een weinig consistente aanpak, die meer reactief dan proactief van aard was.⁷⁶ Het onderwijsbeleid als onderdeel van het Indo-Europese vraagstuk

⁷³ Verslag SNO-directeur Berkhoff, 13 januari 1958. Ibidem, inv. 20. Zie ook *Moesson*, december 1999 en ibidem, maart 2000.

⁷⁴ Jaarverslag SNO 1958. NA, archief SNO, inv. 17. Zie tevens Meijer, *In Indië gevorteld*, 366.

⁷⁵ Brief directeur SNO in Jakarta, L. Hazen, aan Ruys, 29 juni 1961. NA, archief SNO, inv. 9.

⁷⁶ Wim Willems, 'Indisch leergeld? Het beleid jegens koloniale migranten en latere vluchtelingen' in: M. Elands red., *Uit Indonesië. De erfenis van de soevereiniteitsoverdracht* (Den Haag 2000) 66-91.

bevestigt dit beeld nog eens en verdient eveneens bepaald geen schoonheidsprijs. De Nederlandse regering ging van de verkeerde veronderstelling uit dat de post-koloniale relatie met Indonesië amicaal zou worden en dat de politieke omwenteling geen vergaande gevolgen zouden hebben voor de sociale positie van de Nederlanders overzee. Onderschat werd de Indonesische behoefte aan distantie en dito wens om zijn eigen identiteit c.q. weg te vinden, los van Holland. De snelle ontmanteling van het Nederlandse onderwijs in het kader van de Indonesische behoefte tot indonesianisatie van de koloniale samenleving en de impact die dit had op de Nederlanders in Indonesië en op hun drang om naar Nederland te gaan, was dan ook niet ingecalculeerd. Den Haag werd door de uitstroom van zoveel repatrianten eigenlijk overvallen en reageerde niet adequaat genoeg.

Gemeend werd te kunnen volstaan met een ontmoedigingsbeleid inzake de overkomst van de 'oosterse' Nederlanders dat louter gestoeld was op het opwerpen van formele belemmeringen aan de poort. Aan de motieven waarom juist deze categorie naar het hun onbekende 'vaderland' wenste te komen, werd nauwelijks aandacht besteed. Dat het Nederlands onderwijs een levensvoorwaarde was voor het behoud van de identiteit van de Indische Nederlanders, dat werd te weinig onderkend. Verondersteld werd dat de verbondenheid met de geboortegrond sterker zou zijn dan de loyaliteit aan het Nederlander-zijn c.q. het Nederlanderschap. Het was een vorm van wishful thinking. Illustratief voor het niet voldoende anticiperen op de komst van zoveel Indische nieuwkomers was het feit dat het initiatief tot oprichting van de SNO niet door Den Haag werd genomen, maar door het bedrijfsleven. Het kabinet beperkte zich tot het louter financieel ondersteunen van het behoud van het Nederlands onderwijs, dat ook nog eens uitsluitend concordant was en primair de belangen van de totok-gemeenschap diende. Pas toen na het verlopen van de optietermijn duidelijk werd hoe weinig Indische Nederlanders zich hadden laten naturaliseren en hoe sterk de Indische identificatie met Nederland nog altijd was, de doelstellingen van de SNO zich maar steeds moeilijker lieten verwezenlijken en de aandrang om uit Indonesië weg te komen bij de Indische gemeenschap als maar sterker werd, begreep het kabinet dat een meer daadkrachtig en actief beleid ter plekke gewenst was. Kreeg tot 1952 het blijversonderwijs geen enkele aandacht, door het advies commissie-Werner verschoof het accent hiernaartoe. Van 1953 tot 1955 ging meer geld naar het assimilatieonderwijs dan naar het overzeese concordante onderwijs.

Het gewijzigde beleid pakte niet uit als gehoopt. De Indo-Europeanen waren niet in staat de mentale omslag te maken om zich op het

nieuwe Indonesië te heroriënteren. Daarbij verkleinde het Nederlandstalige onderwijs juist ook nog eens de toch al geringe motivatie van de Indische gemeenschap om te assimileren c.q. te integreren in de Indonesische samenleving. Het had ook allemaal geen zin meer. Zolang de Nederlandse Nieuw-Guineapolitiek niet veranderde, waren de maatregelen gericht op het verbeteren van de positie van de Indo-Europeanen nutteloos en was elke moeite de exodus van Indische Nederlanders te stoppen middels het behoud van het Nederlandstalige onderwijs tevergeefs. De migratie had toen overigens al een interne dynamiek gekregen die ook niet meer te stoppen viel. Het weer verschuiven van het accent naar uitsluitend het concordante onderwijs was dan ook niet meer bedoeld om de uitstroom nog in te dammen, maar was slechts ingegeven door de wens om de onderwijsachterstand van de Indische kinderen bij aankomst in Nederland te doen verminderen. Resumerend kan worden gesteld dat de gevoerde onderwijspolitiek symptomatisch was voor de algehele opstelling van Nederland inzake de Indonesische dekolonisatie en het repatriëringsvraagstuk. Het was niet alleen te weinig doordacht en getuigde van te weinig visie en invoelend vermogen, maar kenmerkte zich ook door een continue achter de feiten aanlopen door een grove onderschatting van de psychologische dimensie en eigen dynamiek van de gebeurtenissen.

Bijlage

Tabel 1: Concordant onderwijs

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
<i>Aantal leerlingen LO</i>								
Nederlands	10036	7838	6560	6765	6766	6266	6719	6329
Warga negara		1028	1053	1053	1152	1152	1538	1505
Indonesisch		462	395	457	425	444	521	527
Andere nationaliteiten	1074	97	224	203	236	252	263	247
Totaal	11110	9425	8295	8478	8579	8274	9041	8603
Aantal scholen	71	71	68	65	65	65	65	65
Aantal leerkrachten	339	309	268	279	277	321	321	248
<i>Aantal leerlingen ULO</i>								
Nederlands	979	1151	1338	1264	1251	949	626	445
Warga negara		92	187	208	250	243	244	254
Indonesisch		52	57	74	75	98	96	102
Andere nationaliteiten	64	15	35	46	47	45	36	31
Totaal	1043	1310	1617	1592	1623	1335	1002	832
Aantal scholen	6	9	9	9	9	9	9	9
Aantal leerkrachten	±70	±75	±100	±120	119	114	93	±70
<i>Aantal leerlingen VHMO</i>								
Nederlands	2050	1329	1095	1148	1099	799	552	458
Warga negara		351	292	329	381	382	367	417
Indonesisch		138	116	98	109	113	108	108
Andere nationaliteiten	709	31	76	63	53	37	35	46
Totaal	2759	1849	1579	1638	1642	1331	1062	1029
Aantal scholen	11	11	11	11	11	10	8	6
Aantal Leerkrachten	±100	±100	±182	±184	188	161	127	94

Tabel 2: Aanpassingsonderwijs

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
<i>Aantal leerlingen LO</i>								
Nederlands				984	1031	1141		
Warga negara				968	1056	973		
Indonesisch				428	484	451		
Andere nationaliteiten				45	46	47		
Totaal				2425	2617	2612		
Aantal scholen				12	17	17		
<i>Aantal leerlingen Nijverheidsschool Semarang</i>								
Nederlands				90	89	100	78	57
Warga negara				44	44	63	58	54
Indonesisch				18	6	9	8	7
Andere nationaliteiten				-	-	-	-	-
Totaal				152	139	172	144	118
Aantal leerkrachten							7	7
<i>Aantal leerlingen Handelsonderwijs</i>								
Nederlands	113	120	189	311	268	213	148	
Warga negara	49	75	98	119	142	162	160	
Indonesisch	16	29	35	55	55	65	69	
Andere nationaliteiten	2	-	3	6	11	11	2	
Totaal	180	224	325	491	476	451	389	
Aantal scholen	2	3	5	5	5	3	3	